

„Miegančių šunų žadainimas“: ar sovietų Lietuvoje vyko tylioji seksualizacija?

Tomas Vaiseta

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

tomas.vaiseta@if.vu.lt

——— Straipsnyje¹ keliamas klausimas, ar galima užčiuopti bet kokios formos viešosios kultūros seksualizaciją sovietų Lietuvoje ir ką tai reiškę? Tai daroma nagrinėjant, kaip atsirandančius vaizdus priėmė ir suvokė auditorija, kuriai jie buvo skirti. Analizuojami dviem žurnalams – *Švyturiumi* ir *Nemunui* – 7 deš. skaitytojų siųsti laišakai, atsakymai į anketų klausimus ir redakcijų atliktų apklausų protokolai. Teigiama, kad viešai publikuotus vaizdus interpretuodama kaip seksualizuotus skaitytojų interpretacinė bendruomenė kūrė seksualizuotos kultūros prasmę ir kūrė save kaip tos kultūros dalį. Šį procesą siūloma vadinti „tyliąja kultūros seksualizacija“.

Reikšminiai žodžiai: seksualinė revoliucija, tylioji kultūros seksualizacija, *Švyturys*, *Nemunas*.

1 Straipsnis parengtas kaip Lietuvos mokslo tarybos finansuojamo projekto „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ dalis.

XX a. Europoje ir Šiaurės Amerikoje vykusias seksualinės elgsenos ir požiūrio permainas dažnai tebelinkstama vadinti „seksualine revoliucija“, taip pabrėžiant jų radikalumą ir įtaką visuomenės gyvenimui. Ji turi net savo (tebūnie tik simbolinę) datą – 1968-ieji. „Seksualinės revoliucijos“ koncepcija yra sulaukusi daug kritikos: ar vyko viena revoliucija, ar kelios; kada ji prasidėjo ir kiek truko; ar permainų mastas iš tiesų reiškė revoliuciją ir kokios apskritai buvo tos permainos; o galbūt svarbiausia – kokios buvo šios revoliucijos pasekmės ir kaip jos dera su viešai formuluotais revoliucijos tikslais? Tačiau ji, kaip sąvoka ir koncepcija, toliau cirkuliuoja tiek viešajame, tiek akademiniam diskurse ir formuoja XX a. Vakarų socialinės panoramos vaizdinį ir sampratą. Neatsiejama „seksualinės revoliucijos“ dalis – per gana trumpą laiką viešojoje erdvėje išplitę ir įsivyravę seksualizuoti vaizdai (nuotraukos, filmai, reklamos ir kt.) ir bendresnis „seksualinio liberalizmo“², arba seksualizacijos, diskursas, kuris aprėpė ir vis atviresnes, problemiškesnes, įvairias visuomenės grupes, poliarizavusias dažnai ir stipriai komercializuotas viešas diskusijas įvairiais seksualinio gyvenimo klausimais.

Apie „seksualinę revoliuciją“ rašantys autoriai atkreipia dėmesį, kad seksualizacijos diskursas (taip pat ir vaizdai) nebuvo tik šios revoliucijos iškeltų idėjų iliustracija, jis pats buvo viena iš svarbiausių idėjų. Kaip pažymėjo Ericas Schaeferis, viešumoje plitę seksualumo raiškos artefaktai nebuvo vien „seksualinės revoliucijos“ leisto eksperimentavimo ir laisvės simptomai, t. y. jos rezultatas, nes pati žiniasklaida ir įerotinta, seksualizuojama viešoji erdvė daugelio žmonių buvo suvokta kaip pagrindinis šios revoliucijos mūšio laukas³. Ne vienas tyrėjas yra parodęs, kad visuomenės seksualinis elgsens ir moralinės nuostatos negalėjo keistis ir nesikeitė taip greitai, kaip tai implikuoja „seksualinės revoliucijos“ koncepcija⁴, todėl 7 deš. pabaiga ir 8 deš. Vakaruose nusipelnė „revoliucijos“, t. y. staigių ir radikalių pokyčių, vardo pirmiausia dėl tuo metu įvykusios vizualiosios ir apskritai populiariosios kultūros seksualizacijos⁵. Seksas, seksualumo temos ir seksualumo raiš-

2 Stephen Garton, *History of Sexuality: Antiquity to Sexual Revolution*, London: Equinox, 2004, p. 210.

3 Eric Schaefer, „Introduction: Sex Seen: 1968 and Rise of „Public“ Sex“, in: *Sex Scene: Media and The Sexual Revolution*, Ed. Eric Schaefer, Durham, London: Duke University Press, 2014, p. 2.

4 Jeffrey Escoffier, „Pornography, Perversity and the Sexual Revolution“, in: *Sexual Revolutions*, Eds. Gert Hekma, Alain Giami, New York: Palgrave Macmillan, 2014, p. 207.

5 Eric Schaefer, *op. cit.*, p. 3.

ka tapo viešojo gyvenimo dalimi, ir galbūt faktas, kad tai, kas iki tol buvo laikyta nepadoru ir slapta (nuogi kūnai, pornografija, prostitucija ir pan.), staiga tapo vieša ir lengvai prieinama⁶, o ne realūs seksualinės elgsenos pokyčiai, skatino ir pačius žmonės suvokti, kad jie gyvena radikalių, revoliucinių permainų laikotarpiu. Todėl Jeffrey Escoffieras net siūlo kalbėti ne apie žmonių elgesį ir intymius santykius keitusią socialinę revoliuciją, o apie naujus seksualumo naratyvus, naujas kalbėjimo (ir vaizdavimo) formas ir naują mokslinį supratimą į viešąją erdvę įvedusią kultūrinę revoliuciją⁷.

Atsakyti, ar įmanoma vakarietišką „seksualinės revoliucijos“ koncepciją taikyti sovietų Lietuvos atvejui ir koku būdu, nėra šio straipsnio tikslas. Tačiau net pripažinę sovietų Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, vykusius akivaizdžius su seksualine elgsena susijusius pokyčius (užtektų paminėti po skyrybų procedūros teisinio liberalizavimo užfiksuotą staigų jų skaičiaus augimą, kuris rodo, kad tuo metu ne prasidėjo, o jau buvo įsibėgėję tam tikri sociokultūriniai procesai⁸), negalėtume kalbėti apie Vakarams analogišką viešąją kultūros seksualizaciją 7 ir 8 dešimtmečiais. Sovietinį laikotarpį nagrinėjančioje istoriografijoje apskritai linkstama laikyti konservatyvaus, bet gana paviršutiniško sovietinės viešosios erdvės vaizdinio, pagal kurį jokios ryškesnės viešosios seksualizacijos nevyko ir negalėjo vykti, nes sovietų valdžia viešąją erdvę griežtai kontroliavo ir cenzūros instrumentais filtravo, privati komercinių interesų turinti iniciatyva negalėjo veikti, o naujus su seksualumu susijusius klausimus ir problemas galėjusių viešai kelti aktyvistų grupių (kaip, pavyzdžiui, feministiniai judėjimai Vakaruose) nebuvo, nes bet koks valstybės nekontroliuojamas, nevyriausybinis organizavimasis draustas. Todėl šitokios nuostatos besilaikantis Danas Healey teigia, kad permainos vyko „po ledu“. Anot jo, socialiniai ir ekonominiai pokyčiai vis tiek keitė žmonių seksualinę elgseną ir todėl net galima kalbėti apie „seksualinę revoliuciją“, nors ji ir stipriai skyrėsi nuo Vakarų procesų⁹. O tai tiesiogiai prieštarauja Escoffiero išsakytai minčiai, kad „seksualinė revoliucija“ pirmiausia buvo kultūrinė, o ne socialinė.

6 Gert Hekma, Alain Giami, „Sexual Revolutions: An Introduction“, in: *Sexual Revolutions*, p. 11.

7 Jeffrey Escoffier, *op. cit.*, p. 208.

8 Aušra Maslauskaitė, Marė Baublytė, „Skyrybų visuomenė: Ištuokų raida, veiksniai, pasekmės“, in: *Gyventojų studijos*, Nr. 4, Vilnius: Demografinių tyrimų institutas, 2012, p. 46, 122–123.

9 Dan Healey, „The Sexual Revolution in the USSR: Dynamics Beneath the Ice“, in: *Sexual Revolutions*, p. 236.

**Kultūros seksualizacija ir (savi)refleksija:
interpretacinės bendruomenės svarba**

Tokiu būdu kultūros seksualizacijos sovietų Lietuvoje (platesne prasme – Sovietų Sąjungoje) klausimas tampa svarbus siekiant suprasti tiek su seksualine elgsena ir požiūriu susijusių pokyčių pobūdį ir sąlygas, tiek jų panašumus ir skirtumus nuo Vakarų visuomenių. Šiame straipsnyje kelsime klausimą, ar apskritai galima užčiuopti bet kokios formos viešosios kultūros seksualizaciją sovietų Lietuvoje ir ką ji reišė? Tiesa, tai darysime ne istoriografijoje įprastu būdu, bet lyg ir iš kitos pusės – ne ieškodami ir įvertindami, kiek, kokie ir kaip seksualizuoti vaizdai radosi ir plito viešojoje erdvėje, o nagrinėdami, kaip atsirandančius vaizdus priėmė ir suvokė jų interpretacinė bendruomenė, t. y. auditorija, kuriai jie buvo skirti. Trumpiau tariant, kultūros seksualizacijos apraiškų ieškosime ne tiek viešojoje erdvėje, kiek interpretacinėje bendruomenėje.

Taip stengiamasi išvengti pasitaikančios metodologinės klaidos, kai vaizdų (ar kitų savo meto auditorijai kurtų vizualinių, tekstinių ar garinių šaltinių) tyrinėtojai iš laiko distancijos prisiima atsakomybę už pačią auditoriją spręsti, kaip ji tuos vaizdus suprato ir interpretavo (ar greičiau: turėjo suprasti ir interpretuoti). Bent teoriškai įmanoma įsivaizduoti situaciją, kad vaizdus, kuriuos mes suvokiame kaip seksualizacijos raišką, kita auditorija gali tokiais nelaikyti, ir priešingai – mums kaip visiškai nekalti, neseksualizuoti atrodantys vaizdai kitai interpretacinei bendruomenei gali reikšti labai stiprią, net agresyvią seksualizaciją, nes bendrąja prasme seksualizacija gali vykti tik tada, kai yra peržengiamos (ir galbūt laužomos) nusistovėjusios kultūros normos. Kitaip sakant, kultūros seksualizacija gali vykti, tik jei pati bendruomenė ją kaip tokią suvokia, o svarstymų apie „seksualinę revoliuciją“ kontekste visas seksualizacijos diskursas (taip pat ir vaizdai) svarbus tik tiek, kiek jis veikia auditoriją, kiek ir kokios reakcijos sulaukia, ką ir kaip skatina vertinti, mąstyti, kalbėti ir pagaliau – elgtis.

Tokia tyrimo kryptis paremta sociologo Anthony Giddenso refleksyvosios modernybės teorija. Į vaizdų ar kitų diskursinių elementų analizę susitelkę tyrinėtojai paprastai laikosi iš Michelio Foucault diskursų kritikos kylančios nuostatos, kad žmonių tapatybę (taigi ir jo vertybes, normas,

elgseną) formuoja dominuojantys diskursai. Tačiau Giddensas kritikavo tokį požiūrį kaip pernelyg supaprastintą. Plačiai žinoma jo teorija, kad modernybė išsiskiria savo reflektyvumu, t. y. moderni visuomenė yra moderni pirmiausia dėl to, kad aktyviai ir nuolat save apmąsto, tiria, aiškinasi, kelia klausimą, kas ji yra, kodėl tokia yra ir pan. Modernusis „aš“ taip pat formuojasi ne kaip tiesmukas diskursų produktas, o per santykį su šiais diskursais keldamas klausimą, kas aš esu. Kaip rašo Giddensas: „Aš‘ šiandien visiems yra reflektyvus projektas – daugiau ar mažiau tęstinis praeities, dabarties ir ateities klausinėjimas. Tai projektas, vykdomas per daugybę šaltinių: terapiją ir įvairios rūšies savigalbos knygas, televizijos programas ir žurnalų straipsnius“¹⁰. Taigi diskursai gali sužadinti reflektyvų savojo „aš“ apmąstymą, bet ne tiesiogiai ir automatiškai jį pakeisti.

Sekdami Giddensu, galėtume sakyti, kad reflektyvūs diskursai nebūtinai ir tikrai ne iš karto keičia seksualumo formas ir turinį (elgseną, požiūrį), bet pirmiausia skatina galvoti apie seksualumą apskritai, atpažinti, kad seksualumas yra kažkuo ypatingas, skiriasi nuo kitų gyvenimo sričių, kad jam reikia teikti tam tikrą reikšmę, skatina kelti tam tikrus klausimus ar bent pamąstymus. Taigi Giddensas suproblemino diskursų ir auditorijos santykį ir, nukreipdamas žvilgsnį į interpretacinę bendruomenę, ją sureikšmino, paversdamas ją svarbesniu šio santykio komponentu: ne tiek diskurso kaita, kiek reakcija į jį yra lemiantis moderniojo „aš“ formavimosi ir transformacijos veiksnys.

Spauda ir visuomenės nuomonė

Nesant sovietmečiu atliktų sociologinių apklausų apie viešai publikuotus vaizdus, vienas iš nedaugelio būdų, kaip priartėti prie sovietų Lietuvoje susiformavusios interpretacinės bendruomenės, yra to meto spaudos skaitytojų redakcijoms siųsti laišakai, atsakymai į anketų klausimus ar redakcijų iniciatyva vykdytų gyvai gyventojų apklausų protokolai. Savaiame aišku, kad spaudos skaitytojais nėra visa sovietmečiu egzistavusi interpretacinė bendruomenė, o siuntusieji laiškus ar atsakiusieji į anketos klausimus nėra visi spaudos skaitytojai, o tik nedidelė jų dalis. Lygiai taip pat aišku, kad kultūros seksualizacijos apraiškų galėjo būti ne tik spaudoje, bet ir ki-

¹⁰ Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford: Stanford University Press, 1992, p. 30.

tose kultūros srityse – literatūroje, profesionaliame ir mėgėjiškame kine, televizijoje, vėlyvuju sovietmečiu – pirmųjų naktinių barų programose ir t. t. Tačiau sovietinės spaudos ir su jos redakcijomis bendravusių skaitytojų vaidmens nereikėtų nuvertinti.

Sovietmečiu, ypač pirmaisiais dešimtmečiais, televizijai dar tik kuriantis ir jos populiarumui įsibėgėjant, spauda pasiekdavo (bent formaliai tiražais) didelę ir socialiniu požiūriu labai įvairią auditoriją. Skirtingų spaudos formatų ir redakcijų (palyginti su valstybine televizija ir radiju) gausa (dienraščiai, savaitraščiai, žurnalai ir kt.) ne tik leido pasiekti skirtingus skaitytojus, bet net kuriamo sovietinio socializmo sąlygomis skatino tarpusavio konkurenciją, o tai savo ruožtu vertė redakcijas stengtis geriau pažinti savo skaitytojus ir jų poreikius. Spaudos puslapiuose išsakomi raginimai siųsti laiškus ir reikšti nuomonę ar atsakyti į anketos klausimus buvo viena iš šios konkurencijos išraiškos formų. Be to, kai kurios redakcijos, pavyzdžiui, *Švyturio*, bent kurį laiką siuntė kasmet savo darbuotojus į Lietuvos rajonus apklausti gyventojų ir užrašyti jų vertinimus.

Žmonių nuomonė rūpėjo ne tik atskiroms redakcijoms, bet ir pačiai sovietų valstybei. Sunaikinusi realią viešąją erdvę, griežtai kontroliuodama ir cenzūruodama viešuosius informacijos kanalus ir prieigą prie jų, valdžia ieškojo būdų, kaip, šalia KGB agentų tinklo, sužinoti visuomenės nuomos ir nuotaikas. Tokiu būdu buvo skatinami ne tik skundai (pranešti apie kitų asmenų padarytas „blogybes“ ar problemas, su kuriomis susidurta), bet ir kitų formų „viešieji laišukai“¹¹. Redakcijoms taip pat nuolat buvo liepiama reaguoti į skaitytojų laiškus ir vykdyta priežiūra, kaip jos įgyvendina šį nurodymą. Todėl kai kurių tyrėjų teigimu, galima kalbėti apie postalininiu laikotarpiu pasirodantią „visuomenės nuomonę“ (angl. *popular opinion*). Ji yra aiškiai atskiriama nuo „viešosios nuomonės“ (angl. *public opinion*), nes pastaroji implikuoja laisvą ir pliuralistinę nuomonių sklaidą viešojoje erdvėje, o tokių galimybių, žinoma, nebuvo¹². „Visuomenės nuomonė“ nuguldavo į Komunistų partijos ir saugumo struktūrų, ministerijų, redakcijų ir kitus archyvus, o nedidelė jos dalis, neprieštaraujanti valdžios

11 Sheila Fitzpatrick, „Suplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s“, in: *Slavic Review*, 1996, Vol. 5, No. 1, p. 79.

12 Paul Corner, „Introduction“, in: *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*, Ed. Paul Corner, Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 2. T. p. žr. Muriel Blaive, „Introduction“, in: *Perceptions of Society in Communist Europe: Regime Archives and Popular Opinion*, Ed. Muriel Blaive, London: Bloomsbury, 2019, p. 28–30.

politikai ir ideologijai ar liečianti ideologiškai ne tokius jautrius klausimus, dažnai suredaguota ir cenzūruota, galėjo būti ir viešai publikuota.

Spauda, ko gero, tapo pagrindine šios „visuomenės nuomonės“ dalies publikavimo vieta. Šitaip spaudos leidiniai santykinai tapo, Giddenso žodžiais, „institucinį reflektyvumą“¹³ skatinančiomis priemonėmis: sovietų Lietuvoje populiarūs žurnalai (*Švyturys*, *Tarybinė moteris*, *Jaunimo gretos*, *Nemunas* ir kt.) inicijuodavo diskusijas politiškai bei ideologiškai leisti-
nomis temomis ir kviesdavo skaitytojus rašyti, išsakyti savo nuomonę, ginčytis. Turbūt daugiausia dėmesio (ir laiškų) sulaukdavo su seksualumo tema glaudžiai susiję klausimai apie lyčių vaidmenis, kurie kartais ir tiesiogiai paliesdavo seksualinę elgseną (pavyzdžiui, didelis vyro ir žmonos amžiaus skirtumas, vyro atsakomybė už nesantuokinį vaiką ir pan.). Kad šiai refleksijai buvo nustatyti tam tikri rėmai ir filtrai, nepaneigia jos egzistavimo. Žurnaluose publikuotos nuotraukos gal neturėjo tokio tiesioginio reflektyvumo skatinimo kaip tekstai, bet vis tiek priklausė šiems diskursams, juoba kad, kaip parodysime vėliau, galėjo sukelti aistringas diskusijas. Šia prasme teisingas buvo vienas *Nemuno* skaitytojas, kuris, reaguodamas į publikuotus meninius moterų aktus, rašė, kad tai yra „miegančių šunų žadinimas“¹⁴ (nors jis ir turėjo galvoje ką kita).

Pasirinkta nagrinėti dviejų žurnalų – *Švyturio* ir *Nemuno* – redakcijoms siųstus laiškus, skaitytojų anketas ir apklausų protokolus 7 dešimtmetyje. Nuo 1967 m. Kaune leistas jaunimui skirtas kultūros žurnalas *Nemunas* pirmasis sovietų Lietuvoje pradėjo publikuoti moterų aktus¹⁵ [1 il.]. Tai tapo skiriamuoju leidinio ženklų (buvusio jo fotografijos skyriaus redaktoriaus Romualdo Rakausko teigimu: „Visi žinodavo – išeis *Nemunas*, bus ir aktas“¹⁶) ir kėlė tiek skaitytojų susidomėjimą, tiek prieštaras jų reakcijas ir diskusijas. Nuo 1949 m. leistas visuomeninis, politinis ir literatūrinis žurnalas *Švyturys* nepublikuodavo tokių meninių aktų kaip *Nemunas*, tačiau jo ilgametis vyriausiasis redaktorius Alfonsas Bieliauskas, regis, taip pat suprato, kas daro žurnalą populiarų. Vartant daug numerių galima pastebėti, kad švelniai seksualizuoti moterų atvaizdai buvo tapę pagrindiniu

13 Anthony Giddens, *op. cit.*, p. 28–29.

14 Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 287, ap. 1, b. 9, l. 16.

15 Margarita Matulytė, *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 315.

16 „Auksinis *Nemuno* dešimtmetis: Linaros Dovydaitytės pokalbis su Romualdu Rakausku“, in: *Interviu*, Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2008, Nr. 11–12, p. 8.

1.
Pirmasis žurnale *Nemunas* publikuotas aktas,
aut. Vilius Naujikas, in: *Nemunas*, 1967, Nr. 2

The first nude published in *Nemunas* magazine,
Author: Vilius Naujikas, in: *Nemunas*, 1967, Nr. 2

žurnalo viršelio motyvu, kuris išnaudotas fotografuojant gimnastes, balerinas, studentes, moteris paplūdimiuose ir pan.

Prasidėjusi destalinizacija ir santykinis atšilimas nuo 6 deš. pabaišos, bet ypač šiame straipsnyje nagrinėti pasirinktame 7 deš. leido rasti įvairesnėms ir laisvesnėms, dažnai iš Vakarų įtaką patyrusioms kultūros formoms, be kita ko, susijusioms ir su seksualumo tema bei nuogo kūno demonstravimu, nors čia ir toliau turėjo būti laikomasi griežtų vaizdavimo standartų, o cenzūrai ir valdžiai nuolat kliūdavo pernelyg atviri ar dviprasmiški motyvai¹⁷. Panašiu metu, nuo 6 deš. vidurio, apie skaitytojus imta kalbėti ne kaip apie vientisą „liaudį“, o atpažįstant individualius skaitytojų poreikius¹⁸, todėl pradėta labiau domėtis skaitytojų nuomonėmis. Apskritai bendras atšilimo laikotarpiu Komunistų partijos kurtas viešasis diskursas suponavo aktyvesnį (kad ir pasirodžiusį iliuzinį) paprastų žmonių įsitraukimą į viešąjį gyvenimą, o tai taip pat skatino gyventojus rašyti įvairių žanrų viešuosius laiškus¹⁹.

Požiūris į seksualizuotus vaizdus: struktūruojančios temos

Sovietmečio visuomenę įprasta matyti kaip represuotą tylinčią daugumą, nepritarimo, kritikos ir priešinimosi balsus paliekant tik nedidelei grupei disidentų ir rezistentų, tačiau skaitytojų laišškai, anketos ir rajonuose vykdytų apklausų protokolai rodo, kad bent maža dalis gyventojų viešuose, bet viešumos dažniausiai nepasiekusiuose laiškuose reaguodavo ir drįsdavo kalbėti apie tikrovę kritiškiau, nors iš tiesų atvirai antisovietinių pasisakymų galima aptikti labai retai. Štai kai žurnalas *Švyturys* pradėjo siųsti anketas skaitytojams, į redakciją plaukusiuose atsakymuose jos darbuotojai rasdavo ne tik ideologinį ir politinį pataikavimą sovietinei santvarkai ir jos sukurtai tikrovei, bet ir griežtų, net atvirai piktų nuomonių ir skundų apie publikuojamą nuobodžią politinę medžiagą, prašymų mažiau publikuoti propagandos ir rašyti apie tikras problemas. Pavyzdžiui, dvidešimtmetė mergina į anketos klausimą, „ar turite pažįstamų, kuriems nepatinka *Švyturys*?“, atsakė:

17 Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, p. 175–178.

18 Karolina Taraškevič, *Spaudos skaitytojo portretas sovietmečiu (1944–1964)*: Bakalauro darbas, Vilnius: Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, 2019, p. 16.

19 Helene Carlbäck, „Lone Mothers and Fatherless Children: Public Discourse on Marriage and Family Law“, in: *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*, Eds. Melanie Ilic, Jeremy Smith, London, New York: Routledge, 2009, p. 99.

Turiu ir labai daug. Pavardžių nemynėsiu, nes čia nereikalaujama. Todėl kad daug randama pagirūniškų žodžių ir netiesos. Kaip pav. „Viršijam planus tiek ir tiek procentų, negu praeitais metais“. Tai kyla labai sunkus klausimas, kodėl nėra pakanamai duonos, bulkų, vis didesnės eilės prie maisto produktų, turbūt eilės auga kartu su procentais, o nuo jų neatsilieka ir kainų kilimas, o atlyginimai stovi vietoje. <...> Bet aš netiesos labai nemėgstu.²⁰

Atsiliepdami į raginimus išsakyti nuomonę apie vieno ar kito žurnalo turinį, skaitytojai greitai įprato kritikuoti jiems nepatikusius tekstus ir iliustracijas, taip pat bendrą leidinio išvaizdą, vadintą „meniniu apipavidalinimu“. Reakcija į seksualizuotus vaizdus atsirado kaip tik tokios kritikos (galima būtų teigti: besiformuojančios sovietinės skaitytojų kritikos tradicijos) kontekste, o tai nulėmė ir nagrinėjamų šaltinių pobūdį: nepatenkinti, pasipiktinę, prieštaraujantys skaitytojai rašydavo žymiai dažniau nei tie, kuriems tokie vaizdai patikdavo ar bent neatrodė verti viešo pasmerkimo. Kita vertus, ši reakcija dabar leidžia bandyti suprasti, kokie vaizdai buvo suvokiami kaip seksualizuoti ir kad apskritai tam tikri viešumoje pasirodę vaizdai buvo suvokiami kaip atsirandančios seksualizuotos kultūros dalis [2 il.].

Nepaisant minėto šaltinių pobūdžio, skaitytojų pasisakymuose ir diskusijose išsiskirdavo įvairios nuomonės ir vertybinės nuostatos. Jų visų neįmanoma kategorizuoti viena įprasta binarine opozicija „tradicinis požiūris“ (pasisakantis prieš seksualizuotus vaizdus) ir „modernus požiūris“ (palaikantis seksualizuotus vaizdus), nes, kaip netrukus parodysime, net vieno seksualizuoto vaizdo vertinimas galėjo išreikšti ir tradicinių normų tvarką, ir modernius reiškinius ar procesus palaikančias nuostatas. Be to, ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad faktiškai visas diskusijas struktūruodavo tos pačios kelios temos: viena vertus, jos veikė kaip perskyros, kurios padalindavo skaitytojus į skirtingas grupes; kita vertus, jos apibrėžė patį diskusijų lauką – apie ką ir kaip turėtų būti kalbama diskusijų apie seksualizuotus vaizdus kontekste. Šia prasme tokias diskusijoje vyravusias temas čia vadinsime struktūruojančiomis temomis. Skaitytojų požiūrį ir santykį su seksualizuotais vaizdais analizuosime remdamiesi šiomis temomis.

2.

Žurnalo *Švyturys* 1960 m. 9 numerio viršelis. Reaguodami į jį, skaitytojai atsiuntė tokį laišką: „Gerb. redakcija! Mes imame *Švyturį* jau treči metai. Bet štai mūsų kantrybė trūko. Pats žurnalas yra gana įdomus, bet jau pirmas viršelio puslapis! Ant viršelių dedami portretai, atsiprašau už išsireiškimą, išsipešiojusių „panelių“. Paimkim kad ir šių metų 9-ą numerį. Kas tai per grožis! Jūs galvosit, jog mes neišsilavinę. Bet neįmanoma įdėti ką nors gražesnio už šias baidyklės. Prašytume atsiūsti atsakymą kaip jūs į tai reaguosit“, LLMA, f. 51, ap. 1, b. 36, l. 98

The front cover for *Švyturys* magazine, 1960 issue number 9.

Reader's letter in response to the cover: "Dear Editors, It has been three years since have been subscribing your magazine. But this time we ran out of patience. The magazine itself always seems to be rather interesting, but its cover pages...! You keep putting the portraits of, pardon the expression, scruffy lassies. This year's issue number 9 is a good example. What kind of beauty is that? You might think we are uneducated. But why not put something more appropriate than those bugaboos? Please let us know to how you are going to react to this.", LALA, collection 51, folder 1, file 36, l. 98

Modernus vaidmuo ir / bet ne elgsena: moters emancipacijos išdavystė

Seksualinės elgsenos ir požiūrio pokyčiai – ar jie būtų suprantami kaip revoliucija, ar kaip nors kitaip – apima ir lyčių vaidmenis, ir seksualumą (seksualinę elgseną, nuostatas), todėl kartais kalbama apie dvi – lyčių vaidmenų ir seksualinę revoliucijas. Tačiau vargu ar lyčių ir seksualinę revoliuciją galima laikyti dviem skirtingais procesais – greičiau tai vieno proceso dvi kryptys, kurių raida gali skirtis, bet būtinai viena kitą stipriai veikia. Taigi veikiant (inicijuojant) lyčių vaidmenų kaitą, neišvengiamai bus išjudinta (net ir neintencionaliai) seksualinės elgsenos kaita, ir atvirkščiai. Tačiau ši skirtis analitine prasme vis tiek išlieka reikšminga. Pavyzdžiui, labai apibendrintai galėtume sakyti, kad sovietinis oficialusis ideologinis diskursas ir politika inicijavo lyčių revoliuciją (moterų emancipaciją), bet ne seksualinę revoliuciją. Tačiau teisinga būtų sakyti, kad sovietų politika neįvertino šių dviejų krypčių tarpusavio ryšio ir įtakos viena kitai: net jei moterų emancipacija daugeliu požiūrių liko formali ir vykdyta tik dėl pragmatinių ekonominių interesų (moterų įdarbinimo), o ilgai nuo jos vis labiau atsitraukta, ji vis tiek padarė negrįžtamą įtaką bent dalies moterų tapatybei, savivokai ir jų elgsenai²¹. Šis atsitraukimas nuo moterų emancipacijos ir kartu jos poveikis galėdavo sukelti aiškias įtampas, nes emancipaciją palaikiusios moterys galėjo jausti, kad jos idėja yra išduodama. Viena *Švyturio* skaitytoja, atsakydama į anketos klausimus, pastebėjo, „kad vyrų ir moterų teisių lygybė yra tik teorijoje. Gyvenime moterys dažniausiai nustumiamos vyrų. Vis mažiau moterų skiriama vadovaujančiam darbui“ ir ragino *Švyturio* redakciją leisti šiuo klausimu pasisakyti moterims²², o kita kritikavo *Tarybinę moterį*, nes ši, publikuodama tekstus apie siuvinėjimą ar valgių receptus, „liūliuoja moterį“, o ne skatina „įsijungti į bendrą darbą ir mokslą“²³.

Sovietų Lietuvos žurnaluose pasirodydavę seksualizuoti vaizdai dažniausiai būdavo moterų: maudymosi kostiumėlius dėvinčios moterys jūros ar ežero pakrantėje, bikini mados, sportinius triko dėvinčios moterys sporto salėse, scenoje šokančios balerinos, nuogą kūną demonstruojančios

21 Yulia Gradska, „Women’s Everyday Life in Soviet Russia: Collecting Stories, Dealing with Silences and Exploring Nostalgia“, in: *The Soviet Past in the Post-Socialist Present: Methodology and Ethics in Russian, Baltic and Central European Oral History and Memory Studies*, Eds. Melanie Ilic, Dalia Leinarte, New York, London: Routledge, 2016, p. 38–50.

22 LLMA, f. 51, ap. 1, b. 45, l. 123.

23 LLMA, f. 51, ap. 1, b. 41, l. 61v.

jaunos moterys aktuose ir t. t. Visa tai hierarchinio lyčių santykio palaikymo prasme buvo tradicinis moters vaidmuo ir jos objektyvizacija, kuriama, kontroliuojama ir skirta vyrams. Kaip teigė Vokietijos Demokratinės Respublikos atvejį nagrinėjusi Josie McLellan, meniniuose aktuose fiksuotas nuogas moters kūnas gamtoje, jos tariamas grožio natūralumas (be makiažo, be pašalintų plaukų (bent jau ne nuo visur)) palaikė heteronormatyvinį seksualumą, vyrų hierarchinį statusą, nes moteris yra vaizduojama ir suprantama kaip nesugadinta (nuodėmingos) kultūros, nekalta, tyra²⁴. Taigi „natūralaus grožio“ nuoga moteris palaikė tradicinius lyčių vaidmenis – čia ji yra objektas, pasyvi, kontroliuojama (režisuojama) vyro. Bet jų santykis su seksualumu buvo sudėtingesnis: viena vertus, jų reprezentuojamas tyrumas, nekaltumas nekvestionavo tradicinių (imperatyvaus moters nekaltumo) normų, kita vertus, pats nuogumo viešinimas šias vizualinės kultūros ir moters viešos reprezentacijos normas kvestionavo. Dviprasmiškai vertintinos ir „nenatūralaus grožio“ seksualizuotos moterys: miesto aplinkoje, su makiažu, papuošalais, nuo tam tikrų kūno vietų pašalintais plaukais, trumpais, kojas virš kelių apnuoginančiais sijonais ir kitais (seksualizuotos) kultūros atributais. Viena vertus, tokiuose vaizduose moterys vis dar buvo akivaizdžiai objektyvizuojamos, kita vertus, tokios moters reprezentacijos atspindėjo jos besikeitusį elgesį ir požiūrį (liberalesnį, laisvesnį, modernesnį elgesį), taigi ir kintantį, modernesnį vaidmenį. Žinoma, čia galėjo būti skirtingos reprezentacijos: tarp vyro (žvilgsnio) visiškai kontroliuojamos moters iki tik lengvai seksualizuotos, į (nebūtinai sąmoningai) moters individualumą, autonomiškumą ir laisvę orientuotų vaizdų.

Nenuostabu, kad tokie skirtingais būdais ir skirtingu lygiu seksualizuoti vaizdai žurnaluose skaitytojų buvo atpažįstami kaip moterų objektyvizacija, todėl viena iš struktūrizuojančių diskusijų temų tapdavo svarstymai apie lyties išskyrimą, t. y. kodėl būtent moterys yra seksualizuojamos. Tačiau šių vaizdų daugiaprasmiškumas nulemdavo ir skirtingus vertinimus: klausama buvo ne tik, kodėl moterys seksualizuojamos, bet ir – kodėl tik moterys seksualizuojamos? O taip formuluoti klausimai implikavo skirtingus atsakymus, atspindinčius kartais priešingų vertybinių nuostatų išsakymą. Vieni prieštaravo tokio vaizdo suponuojamai seksualinės

²⁴ Josie McLellan, *Love in the Time of Communism: Intimacy and Sexuality in the GDR*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 180–181.

elgsenos kaitai (moderniai seksualizacijai *per se*): „Būtent tai, kad reklamuojamas moters kūnas, o ne žmogaus aplamai, priduoja šiai tendencijai seksualinį požiūrio charakterį“²⁵. O tokia moters seksualizacija implicitiškai galėjo reikšti ir pačios deklaruotos moters emancipacijos neigimą (juk jos seksualizacija, arba paties laiško autoriaus žodžiais, išstatymas į vitriną kaip prekės, tarsi gražina ją į hierarchiškai žemesnę poziciją). Tuo tarpu kiti apskritai mažiau rūpinosi seksualizuotais vaizdais steigiamą modernią seksualizuotą elgseną (arba jai pritarė) ir manė, kad moters emancipaciją išduoda ne tik ir net ne tiek jos seksualizacija, kiek tai, kad seksualizuojama tik moteris, bet ne vyras:

Nepatiko tos pusiau ar tik trečdaliu aprengtos moterys, kurias dažnai dedate, ir visas susivėlusias. Nors kai kam gal ir patiko jų kulšys. Man tai ne. Gal todėl, kad pati esu moteris, ir siūlyčiau daugiau dėti vyrų /net ir neaprengtų/²⁶
 Jei skaitote, kad mes mokomės iš romėnų ar graikų – tai jie vienodu gražiu laike ir vyro ir moters kūną, – Jūs kažkodėl ne.²⁷

Žinoma, kad dalis skaitytojų viešą moters seksualizaciją pirmiausia suvokė kaip pasikėsinimą į jos tradicinį vaidmenį, tačiau taip pat svarbu matyti, kad kai kurie skaitytojai tai suprato jau ir kaip moters objektyvizaciją ir jos modernaus, emancipuoto vaidmens išdavimą, kurio būtų galima išvengti – pagal skirtingus požiūrius – dvejopai: arba atsisakant moters seksualizacijos, arba lygiai taip seksualizuojant vyrus.

Tradicinis menas ar moderni pornografija: erotikos eliminavimas

Seksualizuotos kultūros radimasi sovietų Lietuvoje ne mažiau nei žurnalų viršeliai ir iliustracijos liudija vyrų laiškuose ir anketose nuolat pasikartodavę prašymai publikuoti (daugiau ir atviriau) apnuogintų moterų vaizdų:

Įgriso vien tik moterys viršeliuose. Geriau jų duoti viduje ir labiau viliojančiose pozose.²⁸

25 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 42v.

26 LLMA, f. 51, ap. 1, b. 49, l. 46.

27 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 94v.

28 LLMA, f. 51, ap. 1, b. 33, l. 1.

Noriu, kad būtų tesiamos skaitytojų diskucijos, įdomiausias nuotraukos ir nuogos mergos. Nes tai įdomu gražu sukelia daug svajonių – minčių.²⁹

Tokių prašymų autoriai dažnai būdavo kariuomenėje tarnaujantys vyrai:

O viršeliai, apie juos atvirai pasakysiu – patinka, kada juose atspausdintos jaunų merginų nuotraukos. (Aš tarnauju toli nuo Lietuvos ir lietuvių nėra, bet ir kiti mano draugai pamatę pas mane *Švyturį* užsiprenumeruoja vien dėl gražių viršelių).³⁰

Sunku būtų tiksliau spėti, kokių būtent vaizdų šie vyrai pageidavo, bet iš laiškų retorikos (galėjusios skambėti primygtinai, bet neformulavusios radikalesnių pageidavimų, tik – „labiau viliojančiose pozose“) greičiausiai turėti omenyje erotizuoti, bet santykinai nuosaikūs objektyvizuotų moterų atvaizdai.

Tačiau archyvuiniuose žurnalų fonduose saugomuose laiškuose, anketose ir protokoluose erotikos motyvas, kalbantis apie erotinių jausmų ir pojūčių tikslams kuriamus santykinai nuosaikius seksualizuotus vaizdus, be ką tik cituotų vyrų prašymų, aptinkamas labai retai. Užtat gausią šių šaltinių dalį sudaro reakcijos ir nuomonės, išsakytos diskusijose, kurias sukeldavo klausimas, kaip vertinti mene vaizduojamą nuogą kūną. Tai dar viena labai svarbi struktūrizuojanti ir santykį su seksualizuota kultūra atskleidžianti tema, kurios vienu pagrindinių bruožų galėtume įvardyti minėtos erotikos (galimybės) eliminavimą iš publikuotais ir nepublikuotais skaitytojų laiškais kurto diskusijų diskurso.

Atrodo, kad nuogo kūno tema meno kūriniuose tam tikra prasme buvo lengviausiai legitimuojantis būdas viešumoje ne tik žurnalistams ir kitiems specialistams, bet ir paprastiems skaitytojams pasisakyti ir diskutuoti viešai (ne tik siųsti viešus laiškus, kurių niekas viešai nepublikuodavo) apie seksualizuotus vaizdus. Panašios diskusijos kartkartėmis pasirodydavo ne viename žurnale, tačiau dažniausiai jos kildavo *Nemune* dėl čia publikuotų meninių aktų. Šių diskusijų esmę sudarydavo ginčas ne dėl to, ką laikyti menu, ką – erotika, o ką – pornografija, bet faktiškai visada būdavo

29 LLMA, f. 51, ap. 1., b. 41, l. 78.

30 LLMA, f. 51, ap. 1., b. 45, l. 104.

supaprastinama iki dvinarės opozicijos – meno ir pornografijos, tarsi viešų erotinių vaizdų galimybė net negalėtų būti svarstoma, ji nėra žinoma arba nė vienai pusei nerūpi. Vis dėlto nė viena iš diskusijų pusių nebuvo vienalytė ir, pasisakydama „už“ arba „prieš“ nuogą kūną meno kūrinuose, galėjo tiek ginti skirtingus objektus, tiek implikuoti skirtingas vertybines nuostatas.

Nuogo kūno mene apologetai faktiškai visuomet apeliuodavo į ilgą amžę estetinę nuogybės reprezentavimo tradiciją:

O juk, kaip kažkas yra pasakęs, moters kūno linijos – himnas grožiui. Ir tas himnas giedamas jau nuo seniausių laikų. <...> Tik mes tai neretai pamirštame ir, suplake pornografiją su tikru menu, visur įžiūrime nuodėmę ne tik moraline, bet ir socialine prasme.³¹

Šis tradiciškumas turėjo išsaugoti ir apginti net tokio meno vertę, kuris buvo suvokiamas kaip modernus (aktų fotografijos buvo kaip tik toks pavyzdys). Taigi nuogas kūnas modernaus meno kūrinuose galėjo būti pateisintas tiek, kiek jis galėjo būti sutradicintas. Šie apologetai rašydavo apie nuogą kūną kaip apie grožį, vadinasi, pasižymintį tik estetiniais, bet ne erotiniais ar seksualiniais, t. y. galinčiais sukelti fiziologinį geismą, o ne estetinį pasigėrėjimą, bruožais. Toks priskyrimas grynajai estetikai tarsi turėjo visiškai deseksualizuoti kūną ir tokiu būdu legitimuodavo jo viešą publikavimą ir demonstravimą. Negebėjimas atlikti šios deseksualizacijos buvo aiškinamas įgūdžių ir išsilavinimo stoka, kuria paprastai esą pasižymi jauni žmonės.

Panašaus nuogo kūno estetizavimo, t. y. meninio sutradicinimo ir deseksualizacijos, aiškinimo būdo imdavosi netgi tie, kurie iš tiesų kalbėdavo jau ne apie menines, bet erotizuotas kūno demonstravimo formas, tačiau esant erotikos eliminacijai, jos galėjo būti pateisintos tik kaip estetikos objektai:

Jungtinėse Valstybėse yra rimtai organizuojami kabaretai ir juose vaidina rimtos aktorės, turinčios vyrus ir auginančios šeimas. Kabaretus lanko tiek vyrai, tiek ir moterys. Apsinuoginimas – skaitomas menu, o ne pornografija.³²

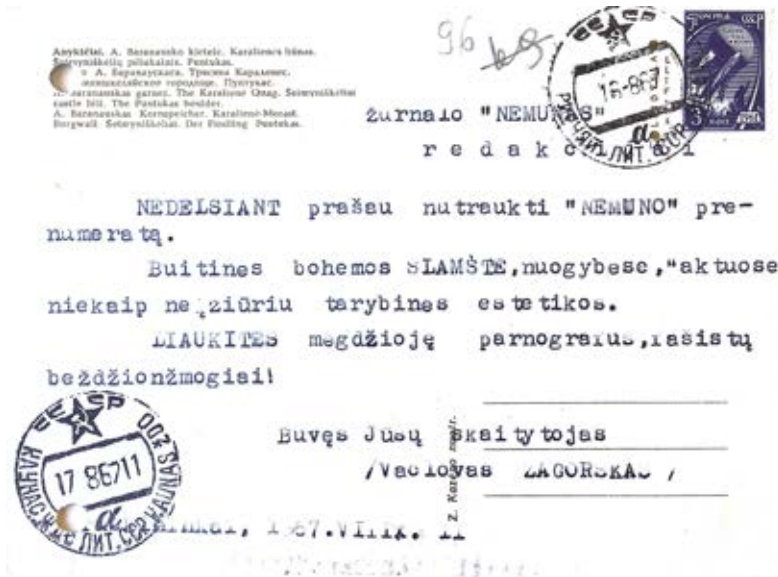
31 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 114.

32 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 117.

Siūlyčiau Lietuvos didmiesčiuose, veikiančiuose kultūros rūmuose periodiškai pradėti organizuoti apie žmogaus kūno grožį pasisakymų vakarus, o vėliau ir gražiausio žmogaus išaiškinimo vakarus, kuriuose dalyvautų tiek vyrai, tiek ir merginos. Demonstruodami savo kūno grožį, galėtų kartu atlikti ir menines programėles. Stripitizo šokiui įvesti Lietuvoje bent šiame ir artimiausiame dešimtmėčiuose nepritariu. Būtų per daug staigu.³³

Gali būti, kad už tokias erotizuotas kūno demonstravimo formas pasisakę skaitytojai suvokė, kad jų priskyrimas menui yra vienintelis būdas vyraujančio diskurso sąlygomis užginčyti jų „pornografiškumą“. Kita vertus, kad ir dėl kokių priežasčių tai buvo daroma, tačiau matyti, jog bent jau rašant viešai ir diskutuojant visais nuogo kūno mene apologijos atvejais taip pat buvo nepritariama seksualizuotai kultūrai, tik dalis tos kultūros, kartais labai dirbtinai, tarsi buvo atskiriama nuo jos ją sumeninant, sureikšminant jos estetinę vertę ir mėginant eliminuoti tokius jos elementus, kurie galėtų atrodyti keliantys kitus (į geismą orientuotus) pojūčius [3 il.].

3.
Skaitytojo laiškas *Nemunui*, LLMA, f. 287, ap. 1,
b. 5, l. 96

Reader's letter to the editors of *Nemunas* magazine,
LALA, collection 287, folder 1, file 5, l. 96

Kaip vieniems buvo būdingas erotikos sumeninimas, taip kitiems – erotikos ar net nuogą kūną vaizduojančių meno kūrinių supornografinimas, nes sąvokos „pornografija“ vartoseną anuomet paprastai aprėpdavo ir tai (neretai ir tik tai), ką šiais laikais traktuotume kaip erotiką. Tačiau pastarosios įvardijimas „pornografija“ yra reikšmingas suvokti to meto žmogaus santykį su seksualizuotu vaizdu: sąvokos „pornografija“ stipri neigiama konotacija tarsi kvestionavo pačią galimybę, kad yra įmanoma tokia seksualizacijos forma, kuri galėtų būti iš principo priimtina. Bet kokia vieša seksualumo apraiška pasmerkama ir atmetama, net ir meno kūriniuose:

Pornografija televizijoje, kine, literatūroje, paveiksluose ir skulptūrose dažnai praktišama meno vardu. Įrašysiu vieną kitą pavyzdį. Kartą su šeima stebėjome televizoriuje baletą „Eglė žalčių karalienė“. Viena scena buvo tokia: pusnuogis vyras imituoja bučinius į beveik nuogos moters lūpas, krūtinę ir žemiau... O judesių, primenančių lytinio akto veiksmus, nė nesuskaitysi: skersa akimi seku savo dukterį abiturientę. Žybt – visa išraudonavo. Reiškia – užsidegė aistra.³⁴

Taigi seksualizacijos požymių turintis kūrinys yra nepripažįstamas meno kūriniu: „Tik buvome be galo nustebinti kai kiekviename išskyrus I-mą numerį radome po nuogos moters nuotrauką, bent Nr. 3, nevykusiai pavadintą aktu. Tai deja, nėra aktas, o tiesiog nurengta moteris“³⁵. Tokio meno smerkėjai paprastai buvo linkę minėti ir kritikuoti moderniojo meno kūrinius, kaip nutraukusius santykius su tradiciniu ir dėl to „moralium“ menu. Apskritai prie jų vartotos sąvokos „pornografija“ neretai būtų galima pridėti žodį „moderni“ – ne analitine prasme, kad toji pornografija iš tiesų būtų buvusi tik modernus reiškiny, bet jos anuomečio suvokimo prasme, nes pornografija sieta su naujais, moderniais reiškiniais (naujomis iš Vakarų ateinančiomis tendencijomis, jaunos kartos įpročiais, poreikiais etc.).

Turbūt būtų galima teigti, kad „pornografijos“ sąvoka sieta su visais kūniškais reiškiniais (įskaitant vizualines reprezentacijas), kurie peržengdavo nusistovėjusias socialines ir kultūrinės normas, taigi žymėjo viską, kas buvo anapus įsivaizduojamos moralinės tvarkos. Panašiai diskusijose apie seksualizuotus vaizdus rasdavosi ir „natūralumo“ argumentas, kuris taip

³⁴ LLMA, f. 51, ap. 1, b. 45, l. 124v.

³⁵ LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 94v.

pat referuodavo į įsivaizduojamą (gamtos, bet ir žmogaus gyvenimo) tvarką. „Natūralumas“ galėjo būti priešpriešinamas tiek kultūrai (tuomet pastarajai atstovaudavo modernusis menas, kuris esą iškreipia „natūralų“ kūno grožį jį deformuodamas, keisdamas, individualizuodamas ir imdamasis kitų raiškos būdų, bet būdavo paliekama erdvės priimti „natūraliai“ vaizduojamą nuogą kūną, todėl meno aktai galėjo būti ginami), tiek ir gamtiniam nukrypimui (patologijai, ligai, gyvuliškumui, žvėriškumui, gašlumui, kurie tarsi sugriau-na prigimtinę harmoniją, prie kurios priskiriamas ir žmogaus gerumas):

Jeigu visų krikščionybės prietarų norime atsikratyti, tai vienas iš jų yra draudimas gėrėtis gamtos grožiu. <...> Bažnytininkai pasakys, kad nuogybė ves prie ištvirkimo. Netiesa. Spartakui buvo atvesta moteris, bet jis jos nelietė. Taip yra ir visur vyras į nuogą moterį žiūri su pagarba ir moteris jam atrodo sava, artima ir jos negalima skriausti, nes ji pasitiki vyrų vyriška tvirta valia ir susivaldymu. Gašlumas yra išsigimimas, liga.³⁶

Kita vertus, kai kurie skaitytojai, nuogą kūną susiedami su „natūralumu“, pastarajam automatiškai priskirdavo natūralias, bet „pavoingas savybes“ žadinti įgimtus instinktus, kuriuos kultūra turėtų pažaboti, o ne skatinti [4 il.].

24 41

Noriu paklausti
jei mano žmona tui graiž
figūra, tai ja, turbūt, irgi gali
turi visi grožėtis, ar ne taip?
Jeigu taip, tai kur riba tarp to
kas galima vienam žmogui
to, kas galima visiems? O gal
žiūrint skilniai tos ribos nėra ir
neturi būti?

Rimas P.

4.
Skaitytojo laiškas
Nemunas, LLMA,
f. 287, ap. 1, b. 5, l. 41
Reader's letter to the
editors of Nemunas
magazine, LLMA,
collection 287, folder
1, file 5, l. 41

Jaunimo auklėjimas Pavlovo šešėlyje: seksualumo profanacija

Trečia reikšminga diskusijas apie seksualizuotos kultūros apraiškas struktūruojanti tema buvo jų keliami grėsmė moralinei tvarkai apskritai ir sovietiniam jaunimui konkrečiai. Pagrindiniu „pavojingos“ seksualizacijos šaltiniu oficialiame ideologiniame diskurse buvo įvardijami abstraktūs Vakarai ar vakarietiška kultūra. Ši aiški ideologinė nuostata žurnaluose įgaudavo dviprasmišką funkciją. Galima pastebėti, kad ir *Švyturio*, ir *Nemuno* rubrikose, skirtose „pasaulio naujienoms“ (įvairenybėms, įdomybėms), būdavo reguliariai publikuojami aiškiai seksualizuoti moterų vaizdai. Viena vertus, tai lyg ir turėdavo skaitytojams patvirtinti supuvusių, paleistuvystėje skendinčių Vakarų vaizdinį (ištvirkusios turtuolių dukterys ir meilužės, prostitutcijai ir pramogoms išnaudojamos pusnuogės merginos ir t. t.). Kita vertus, nuoseklus tokių naujienų iliustravimas liudija, kad taip redakcijos pelnydavo ir papildomą skaitytojų dėmesį, žadindamos ir tenkindamos auditorijos smalsumą bei poreikį. „Nuodėmingų Vakarų“ vaizdiny buvo vienas iš intensyviausiai eksploatuotų (jis, pavyzdžiui, labai ryškus ir sovietinėje literatūroje), todėl nenuostabu, kad jį buvo perėmusi ir dalis gyventojų, bet kokias seksualizacijos apraiškas automatiškai susiedama su Vakarais ir vakarietiškais reiškiniais: „o kas gi tai, jei ne pornografija, havajų ir kitų kapitalistinių gražuolių nuotraukos mūsų tarybiniam jaunimui mūsų jaunimo žurnalų puslapiuose?!“³⁷.

Ten, kur prasidėdavo diskusijos apie kultūros įtaką ir poveikį, beveik visada būdavo kalbama apie jaunimą. Ir menas, ir spauda oficialaus diskurso, bet taip pat ir nemažos visuomenės dalies buvo suvokiami kaip auklėjimo ir ugdymo priemonės, todėl jaunimo klausimas iškildavo kaip vienas esminių. Nors čia nagrinėjami archyviniai šaltiniai jokia prasme nėra kiekybiškai reprezentatyvūs, susidaro įspūdis, kad šiuo požiūriu apie seksualizuotus vaizdus aktyviausiai į diskusijas įsitraukdavo pedagogai. Vos vienas kitas pasisakydavo už būtinybę moksleiviams rodyti nuogą kūną bent meno kūriniuose ir aiškinti jų prasmę. Kur kas dažniau vyravo pedagoginis diskursas, skelbiantis apie bet kokio nuogo ar seksualizuoto kūno demonstravimo jaunimui kylančius pavojus. Jaunas žmogus, neretai akcentuojant vyriškąją lytį, būdavo suvokiamas kaip seksualumo akivaizdoje itin trapus,

neatsparus, pažeidžiamas (vartoti vaizdingi posakiai, kaip „aistros ugnis yra gana stipri ir nekurstoma“ ir „Mesti degantį degtuką į sausus šiaudus“), taip jau savaime suponuojant mintį, kad seksualumas yra kažkokia svetima, kone išorinė jėga, o seksualizuotų vaizdų įtaką linkta vaizduoti dramatiškai, kaip visai asmenybės raidai lemtingą veiksni.

Iš išsakomų abejonių, ar seksualizuoti vaizdai gali prisidėti prie tinkamo jaunimo ugdymo („Gamtinis moters grožis, jos nuogo kūno žavesys savaime nėra kažkokia ypatingai galinga priemonė, kuri kilnintų jaunuolį, malšintų jo žemus geismus“³⁸), matyti, kad grėsmė yra laikoma ne tik vizualiojoje kultūroje aptinkamos seksualizuotos formos, bet žymiai rimtesnė grėsmė yra pats bręstančio jauno žmogaus kūne besiformuojantis ir besireiškiantis seksualumas, kuris pristatomas kaip galbūt neišvengiami, bet patys blogiausi, kone „žmogiškumui“ prieštaraujantys instinktai, kuriuos reikia slopinti ir varžyti: „Nors apie meilę kalbame švelniai kaip apie geriausią žmogaus jausmą, tačiau, norim ar nenorim, su ja rišasi seksualizmas, kurį pavadiname ir gyvulišku, tamsiausiu žmogaus jausmu“³⁹. Taigi seksualizuoti vaizdai kritikuojami ir atmetami todėl, kad seksualumas savaime laikomas pavojingu ir net pragaištingu.

Meilė ir seksualumas, kaip ir ką tik pateiktoje citatoje, galėjo būti ne tik supriešinami (meilė kilnina, seksualumas žemina), bet ir faktiškai paverčiamos nesutaikomomis alternatyvomis: arba „žemiška meilė“, arba „tikros meilės harmonija“, taigi meilėje visiškai nebepaliekama vietos seksualumui ir seksualiniams poreikiams. Tokia seksualumo profanacija vyksta jį redukuojant tik į fiziologinius refleksus, eliminuojant bet kokią socialinę ir kultūrinę jo dimensiją, pastarąją priskiriant tik „tikros meilės“ sferai. Neatsitiktinai kalbant apie seksualizuotus vaizdus populiariu buvo pasitelkti stalinistiniu laikotarpiu doktrina buvusį ir ilgam sovietinės medicinos tradiciją paveikusį fiziologo Ivano Pavlovo mokymą⁴⁰ primenančią terminiją, juos įvardijant „seksualiniais dirgikliais“⁴¹, o kartais tiesiog remiantis pavloviškuoju aiškinimu:

38 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 9, l. 87.

39 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 93.

40 Ethan Pollock, *Stalin and The Soviet Science Wars*, Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2006, p. 136–167.

41 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 42.

Argi ne veidmainiška diegti jaunimui mintį vengti atvirų seksualinės sferos dirgiklių, o žurnaluose talpinti juos viešai dėl to, kad kažkokie kino mechanikai slapta platina pornografiją? Čia juk per pirmąją signalinę nervų sistemą žadinami gyvuliški instinktai.⁴²

Išvados

Sovietų Lietuvoje neįvyko tai, kas buvo vienas esminių vadinamosios Vakarų seksualinės revoliucijos reiškinių – ryški kultūros seksualizacija. Tai, žinoma, pirmiausia priklausė nuo konservatyvios sovietų viešosios kultūros kontrolės. Tačiau, stebėdami postalininę vizualiąją kultūrą, galime matyti, kad vyko tai, ką, remdamiesi Elonos Lubytės pasiūlyta „tyliojo modernizmo“ koncepcija⁴³, galėtume pavadinti „tyliąja kultūros seksualizacija“: žurnalų viršeliai, publikuojami meniniai aktai, iliustracijos iš Vakarų ir kitos fotografijos rodė kuklią, bet stiprėjančią viešąją seksualumo raišką. Tiesa, jei „tylusis modernizmas“ kalba apie modernistinio meno sklaidos marginalizaciją, „tylioji seksualizacija“ pirmiausia nurodo modernaus seksualizuoto turinio santūrumą, jo konservatyvų ideologinį įrėminimą ir suvaržymą.

Be to, kalbėti apie sovietų Lietuvos kultūroje prasidėjusią jos seksualizaciją leidžia ne tiek patys viešai pasirodę vaizdai, kiek jų recepcija interpretacinėje bendruomenėje, kuri juos priėmė, suvokė ir interpretavo kaip naujas seksualizuotos kultūros apraiškas, net jei toks suvokimas buvo išsakomas kritiškai nusiteikus tų apraiškų atžvilgiu ar aiškiai neigiamai (siekiant joms priešintis). Kitaip tariant, viešai publikuotus vaizdus interpretuodama kaip seksualizuotus, ši bendruomenė kūrė tokios kultūros prasmę ir kūrė save kaip tos kultūros dalį.

Interpretacinė bendruomenė nebuvo vienalytė, o jos išsakytos nuostatos netelpa į supaprastintą „tradicinio“ ir „modernaus“ požiūrio priešpriešą: šiame straipsnyje išskirtos reakcijas ir diskusijas apie seksualizuotus vaizdus struktūruojančios temos (moters emancipacija, skirtis tarp meno ir pornografijos, jaunimo auklėjimas) rodo, kad net vieno asmens (skaitytojo) išsakytas požiūris vienu aspektu galėtų būti traktuojamas kaip modernus, o kitu – kaip tradicinis. Šia prasme interpretacinė bendruomenė buvo net ne dvilypė, o tikraja to žodžio prasme daugialypė, nors jos naudo-

42 LLMA, f. 287, ap. 1, b. 5, l. 100v.

43 *Tylusis modernizmas Lietuvoje, 1962–1982*, sud. Elona Lubytė, Vilnius: Tyto alba, 1997.

ti argumentai ir gintos pozicijos faktiškai visada apsiribodavo minėtomis struktūruojančiomis temomis, kurios išryškina egzistavus tam tikras santykio su seksualizuotais vaizdais tendencijas: moters emancipacijos kvestionavimas, erotikos eliminavimas, seksualumo profanacija.

„Tylioji seksualizacija“ vyko ir ta prasme, kad spauda (šiuo atveju žurnalai), nors ir griežtai prižiūrima, stengėsi patenkinti vis drąsiau auditorijos išsakomą seksualizuotos kultūros poreikį, kartu neviešindama ir nutylėdama, kad tas poreikis yra išsakomas (patys drąsiau, atviriau, įžūliau) laišškai viešai neskelbti, kiti – stipriai redaguoti). Todėl, kai kalbame apie „seksualinės revoliucijos“ kaip kultūrinės revoliucijos koncepcijos taikymo galimybę sovietų Lietuvos atvejui, turbūt svarbiau yra įvertinti ne viešosios kultūros seksualizacijos mastą, bet tokios seksualizacijos poreikio mastą, kylantį iš pačios visuomenės. Nesiimant sociologinio kiekybinio apibendrinimo, galbūt vis dėlto būtų galima kelti prielaidą, kad jau 7 deš. sovietų Lietuvos visuomenė, išgyvendama „tyliąją kultūros seksualizaciją“, buvo labiau jai pasiruošusi ar net jautė didesnį jos poreikį, nei pati gebėjo suvokti ir reflektuoti.

Gauta ——— 2019 07 12

Tomas Vaiseta ———

„Miegančių šunų žadinimas“: ar sovietų Lietuvoje vyko tylioji seksualizacija?

Literatūra

- Blaive Muriel, „Introduction“, in: *Perceptions of Society in Communist Europe: Regime Archives and Popular Opinion*, Ed. Muriel Blaive, London: Bloomsbury, 2019.
- Carlbäck Helene, „Lone Mothers and Fatherless Children: Public Discourse on Marriage and Family Law“, in: *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*, Eds. Melanie Ilic, Jeremy Smith, London, New York: Routledge, 2009.
- Corner Paul, „Introduction“, in: *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*, Ed. Paul Corner, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Escoffier Jeffrey, „Pornography, Perversity and the Sexual Revolution“, in: *Sexual Revolutions*, Eds. Gert Hekma, Alain Giami, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Fitzpatrick Sheila, „Suplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s“, in: *Slavic Review*, 1996, Vol. 5, No. 1.
- Garton Stephen, *History of Sexuality: Antiquity to Sexual Revolution*, London: Equinox, 2004.
- Giddens Anthony, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford: Stanford University Press, 1992.
- Gradszkova Yulia, „Women’s Everyday Life in Soviet Russia: Collecting Stories, Dealing with Silences and Exploring Nostalgia“, in: *The Soviet Past in the Post-Socialist Present: Methodology and Ethics in Russian, Baltic and Central European Oral History and Memory Studies*, Eds. Melanie Ilic, Dalia Leinarte, New York, London: Routledge, 2016.
- Healey Dan, „The Sexual Revolution in the USSR: Dynamics Beneath the Ice“, in: *Sexual Revolutions*, Eds. Gert Hekma, Alain Giami, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Hekma Gert, Giami Alain, „Sexual Revolutions: An Introduction“, in: *Sexual Revolutions*, Eds. Gert Hekma, Alain Giami, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Maslauskaitė Aušra, Marė Baublytė, „Skrybų visuomenė: Ištuokų raida, veiksniai, pasekmės“, in: *Gyventojų studijos*, Nr. 4, Vilnius: Demografinių tyrimų institutas, 2012.
- Matulytė Margarita, *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011.
- McLellan Josie, *Love in the Time of Communism: Intimacy and Sexuality in the GDR*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Pollock Ethan, *Stalin and The Soviet Science Wars*, Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2006.
- Schaefer Eric, „Introduction: Sex Seen: 1968 and Rise of „Public“ Sex“, in: *Sex Scene: Media and The Sexual Revolution*, Ed. Eric Schaefer, Durham, London: Duke University Press, 2014.
- Streikus Arūnas, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
- Taraškevič Karolina, *Spaudos skaitytų portretas sovietmečiu (1944–1964): Bakauro darbas*, Vilnius: Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, 2019.
- Tylusis modernizmas Lietuvoje, 1962–1982*, sud. Lubytė Elona, Vilnius: Tyto alba, 1997.

Summary

“Waking the Sleeping Dogs”: Was there a Quiet Sexualisation of Culture in Soviet Lithuania?

Tomas Vaiseta

Keywords: sexual revolution, quiet sexualisation of culture, *Švyturys*, *Nemunas*.

The social and cultural changes that transformed the Western world so rapidly and radically in the 1960s and 70s were known as ‘sexual revolution’ primarily because they led to an overall sexualisation of popular culture. The paper analyses the forms of the sexualisation of public culture in Soviet Lithuania and offers an interpretation of its overall meaning. Rather than regarding it through a quantitative analysis of the sexualised images that appeared in public, the paper will consider the phenomenon of sexualisation through the accounts of the ‘interpretative community’—i.e., the target audience that was meant to receive and perceive the content. Two magazines (*Švyturys* and *Nemunas*) serve as the main objects of analysis. The paper examines the readers’ letters, questionnaire forms, and protocols with reader requests. The analysis identifies the main topics that were driving the reader responses and the ensuing debates on the sexualised images in the 60s (emancipation of women, difference between art and pornography, education of the youth), and identifies several forms of relating to the sexualised images (questions of feminist emancipation, elimination of eroticism, profanation of sexuality). The paper concludes with the thesis that the ‘interpretative community’ of magazine readers grasped the meaning of cultural sexualisation by encountering the sexualised images in public and identifying itself as a part of that culture. Due to the conservative ideological control, the public sexualisation was relatively moderate and restrained, while the reader reactions and debates were rather intense and pressing, which is why the paper proposes to name this phenomenon as ‘quiet sexualisation of culture’.

Tomas Vaiseta —

„Miegančių šunų žadinimas“: ar sovietų Lietuvoje vyko tylioji seksualizacija?